

ξιν καὶ παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τούτοις ἐμπνεύσεως καὶ ἀποκαλύψεως, τόσον ἰσχυρᾶς, ὥστε τὰ ἔργα των νὰ βοηθοῦν τὸν Ἀκυινάτην εἰς τὰς θρησκευτικὰς του ἀνατάσεις.

Γ' - Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΙΚΟΝΙΣΕΩΣ

Ι. Ἡ ἐπιλογή τῶν εἰκονιζομένων προσώπων.

Ἐξεικονίσεις Ἑλλήνων σοφῶν σώζονται μέχρι σήμερον εἰς ἑπτὰ μονὰς καὶ ἕξ ναοὺς, μεμαρτυρημέναί δὲ εἶναι διὰ τρεῖς εἰσέτι μονὰς καὶ δύο ναοὺς. Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ προηγουμένως ἡ παρουσίας τῶν δώδεκα προσώπων εἰς τὴν Τράπεζαν τῆς Λαύρας, ἣτις ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Βαλκανικῆς, ὑποδεικνύει τὸν σχηματισμὸν ἑνὸς κανόνος εἰκονιζομένων σοφῶν. Ὁ ἐν τῇ Τραπέζῃ τῆς Λαύρας συμπλῖπει πρὸς τὸν βιβλικὸν ἀριθμὸν 12. Εἶναι οἱ Σωκράτης, Πυθαγόρας, Αἰαλῆα, Σόλων, Κλεάνθης, Φίλων, Ὅμηρος, Ἀριστοτέλης, Σιβύλλα, Πλάτων, Πλούταρχος.

Γνώρισμα ἐπιλογῆς ἦτο ἡ διδασκαλία τῶν προσώπων, ἐφ' ὅσον ἦτο συγγενὴς πρὸς τὰ χριστιανικὰ δόγματα. Ἦ φράσις Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος, ὅτι «καὶ οἱ μετὰ λόγον βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσιν, καὶ ἄθεοι ἐνομίσθησαν, ὅλον ἐν Ἑλλήσι Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς» ὑπεβοήθει εἰς τοῦτο. Οὕτω περιελήφθησαν πλὴν τοῦ Σωκράτους οἱ μεγάλοι ἰδεοκράται καὶ μονοθεῖσται Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Πλούταρχος. Ἐπίσης περιελήφθη ὁ Ὅμηρος, ἥδη ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καθοσιωθεὶς, ἀφοῦ ἡ ποίησις του «ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος». Ὁ Σόλων προστίθεται ὡς κῆρυξ καὶ νομοθέτης τῆς δικαιοσύνης. Ὡς πρὸς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν λοιπῶν πέντε, ἦτοι τοῦ Κλεάνθους, τῆς Σιβύλλης, τῆς Αἰαλῆας, τοῦ Γ' αἰωνοῦ καὶ τοῦ Φίλωνος ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Κλεάνθης.

Ὁ Κλεάνθης, στωϊκὸς φιλόσοφος, ἐπελέγη, διότι ἀνεγνωρίζετο ὡς ὑπερβὰς τὴν πολυθεΐαν. Ἦδη ὁ Πλούταρχος παρατηρεῖ περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἐδίδασκε «τοὺς ἄλλους θεοὺς ἅπαντας εἶναι γεγονότας καὶ φθαρησομένους ὑπὸ πυρός, τηκτοὺς ὥσπερ κηρίνους ἢ κασσιτερίνους ὄντας»¹. Ὁ Κλήμης σημειώνει περὶ αὐτοῦ, ὅτι «οὐ θεογονίαν ποιητικὴν, θεολογίαν δὲ ἀληθινὴν ἐνδείκνυται»² καὶ ὅτι «ὁ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ καταλογάδην συγγραμμάτων ἀδόξοτος Ζεὺς τὴν ἐννοίαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει»³. Τὴν ὑψηλὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν

1. Περὶ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, XXXI.

2. Προτρεπτικὸς VI, 72, Στρωματεῖς V, 14 § 111.

3. Στρωματεῖς V, 16 § 102.

τοῦ Κλεάνθους ἐπαινεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κλήμης, ὅστις μᾶς διασώζει ἐν ποίημά του γράφον :

«τάγαθὸν ἐρωτᾷς μ' οἷόν ἐστι; Ἄκουε δὴ.
 Τεταγμένον, δίκαιον, δσιον, εὐσεβές,
 κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλόν, δέον,
 αὐστηρόν, αὐθέκαστον, ἀεὶ συμφέρον,
 ἄφρονον, ἄλυπον, λυσιτελές, ἀνώδυνον,
 ὠφέλιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον,
 εὐκλεές, ἄτυφον, ἐπιμελές, πρᾶον, σφοδρόν,
 χρονιζόμενον, ἄμεμπτον, ἀεὶ διαμένον»¹.

Σιβύλλα.

Ἡ Σιβύλλα δὲν εἶναι ἐν συγκεκριμένον ἱστορικὸν πρόσωπον, ἀλλὰ πρόκειται περὶ συμβολικῆς μορφῆς ἐκφραζούσης τὸν παρὰ τοῖς ἔθνικοῖς προχριστιανικὸν προφητισμόν.

Ἐτυμολογικῶς τὸ ὄνομα σημαίνει προφήτις. Ἡ λέξις εἶναι τῆς αἰολικῆς διαλέκτου, σύνθετος ἐκ τοῦ σιὸς (= θεὸς) καὶ βύλλα ἢ βόλα (= βουλή). Κατὰ κυριολεξίαν Σιβύλλα σημαίνει Θεοβούλη, δηλαδὴ γυνὴ προλέγουσα θείας βουλᾶς. Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ἔχομεν παρὰ Οὐάρρωνι, καθὼς σημειοῖ ὁ Lactantius², εἶναι δὲ ὀρθὴ διότι εὔρηται ἐν χοήσει καὶ ρῆμα σιβυλλαίνω, ὅπερ σημαίνει προφητεύω³.

Μαρτυρίας περὶ Σιβυλλῶν, ἤτοι γυναικῶν προφητίδων ἔχομεν παρὰ Ἡρακλείτῳ⁴, Ἀριστοφάνει⁵, Πλάτωνι⁶, Ἀριστοτέλει⁷, Κικέρωνι⁸ καὶ παρὰ τοῖς λατίνοις ἱστορικοῖς.

Εἰς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἔχομεν μνείας τῶν παρὰ τῷ Ἐρμῆ⁹, Ἰουστίνῳ¹⁰, Ἰππολύτῳ¹¹, Θεοφίλῳ¹² καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ¹³.

Σιβύλλαι μνημονεύονται ἢ Ἐρυθραία ἢ Μερμησσία ἀπὸ τὴν περὶ τὴν Τροίαν περιοχὴν, ἢ Κολοφωνία ἢ Σαμία, ἢ Δελφικὴ ἢ Θεσπρωτίς, ἢ Κυ-

1. Αὐτόθι V 15, § 111.

2. Divinae Institutiones, lib. I, 6.

3. Διοδώρου Σικελιώτου, Ἱστορ. Βιβλιοθήκη IV, 66.

4. Ἀπόσπασμα 92.

5. Εἰρήνη, στίχ. 1095 : «οὐ μετέχω τούτων· οὐ γὰρ ταῦτ' εἶπε Σίβυλλα».

6. Φαίδρος 244 b.

7. Προβλήματα XXX, 1.

8. De divinatione I § 18, II § 54.

9. Ποιμὴν, δρᾶσις b, IV.

10. Ἀπολογία Α' 20, 1 καὶ 44, 12.

11. Φιλοσοφούμενα E, 16.

12. Πρὸς Αὐτόλυκον B, 9.

13. Στρωματεῖς I, 21 § 108 καὶ § 132, ὡς καὶ I, 5 § 43 καὶ ἄλλαχοῦ.

μαία ἢ Ἰταλική, ἢ Λιβυκή, ἢ Λίγυπτιά, ἢ Περσική, ἢ Χαλδαϊκή ἢ Ἑβραϊκή. Ἀπὸ ὅλας δηλαδὴ τὰς περιοχὰς οὗου ὑπῆρχον μεγάλα ἱερά καὶ μαντεῖα.

Οἱ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος κυκλοφοροῦντες ὑπὸ τὸ ὄνομά των « Σιβυλλιακοὶ χρησμοὶ » ἦσαν πάμπολλοι¹. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα « Χρησμοὶ Σιβύλλης » συχνὰ ἐκυκλοφόρουν κείμενα, τὰ ὅποια ἐξέφραζον διαθέσεις καὶ πόθους ὑποδουλωθέντων λαῶν ἐναντι τῶν κατακτητῶν. Ἦσαν ἐν μέσον ὑποθάλλον τὴν ψυχικὴν ἀνίστασιν. Μει' αὐτῶν ὅμως ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι χρησμοὶ ἐκφράζοντες ὑψηλὰ θρησκευτικὰ κηρύγματα, καταπολεμοῦντα παχυλὰς δεισιδαιμονίας καὶ ἀντιλήψεις τοῦ ὄχλου περὶ θείου.

Κατὰ τὸν Κλήμεντα ἡ Σίβυλλα ἐδίδασκε περὶ « Θεοῦ μεγάλιο, τὸν οὐ χέρεις ἐπλασαν ἀνδρῶν, εἰδώλοισι ἀλάλοισι λιθοξέστοισιν ὁμοιον »². Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι « Ἡράκλειτος οὐκ ἀνθρωπίνως φησὶν, ἀλλὰ σὺν Θεῷ μᾶλλον Σιβύλλη πεφάνθαι »³.

Εἰς τοὺς διασωζομένους Σιβυλλιακοὺς λόγους περιλαμβάνονται καὶ προφητεῖαι περὶ Χριστοῦ, ὧν ἡ ἐπιμονωτέρα ἦτο ἡ λέγουσα: « Ἦξει δ' ἀγνὸς ἀναξ πάσης γῆς σκῆπτρα κρατέων », διὰ τὴν ὁποίαν ἐξέφραζεν ἀπορίας αὐτοῦ οὗτος ὁ Κικέρων, τίς ἄραγε νὰ ἦτο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν οἱ θέλοντες νὰ σωθοῦν ὄφειλον νὰ ἀναγνωρίσουν, καὶ τίς ὁ χρόνος τῆς ἐμφανίσεώς του⁴. Ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι ἐπ' ὀνόματί της, αἵτινες προφανῶς εἶχον χριστιανικὴν τὴν προέλευσιν, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ἄλλαχοῦ.

Πάντα τὰ ἀνωτέρω συνέβαλον εἰς τὸ νὰ περιληφθῇ ἡ Σίβυλλα εἰς τὰ ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου εἰκονιζόμενα εἰς ἐκκλησίας πρόσωπα.

Αἰαλήα.

Ἡ Αἰαλήα, ἣτις εἰκονίζεται ἀπολύτως εὐκρινῶς εἰς Λαύραν (εἰκ. 3) καὶ ἐπαναλαμβάνεται εἰς τὸ Αἰθανασί μετ' τὸν τύπον ΙΗΛΛΗΤΙΣ, θὰ ἔδει νὰ εἶχε γεννήσει ἀπορίας εἰς τοὺς μετ' τὸ θέμα τῆς ἐξεικονίσεως φιλοσόφων ἀσχοληθέντας. Ἀλλὰ δὲν συνέβη τοῦτο.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν τὸ ὄνομα Αἰαλήα ἐτέθη πρὸς ἀντικατάστασιν

1. Συλλογὴν Σιβυλλιακῶν χρησμῶν μετὰ ἐμπεριστατωμένων σχολίων ἐδημοσίευσεν ὁ C. Alexandre ἤδη τὸ 1841 εἰς ὀγκώδη τόμον, περιλαμβάνοντα 14 Σιβυλλιακοὺς λόγους, ἧτοι καταλόγους χρησμῶν.

2. Προτρεπτικὸς IV § 50.

3. Στρωματεῖς I, XV § 70.

4. « Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. Quorum interpretis nuper falsa quadam hominum fama dicturus in senatu putabatur eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? Callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut quodcumque accidisset, praedictum videretur hominum et temporum definitione sublata ». De divinatione II, 64.

ἄλλου ἀρχικῶς ὑπάρχοντος ἐν τῷ κανόνι γυναικείου ὀνόματος. Τοῦτο ὅμως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ προσώπου αὐτοῦ δὲν ἐγένετο, ἐπειδὴ ὁ χρόνος εἶχε κάμει ἐξίτηλον τὸ πρῶτον. Ἄν συνέβαινε τοῦτο θὰ ἔδει διὰ τῆς παραναγνώσεως νὰ τεθῆ ὅπωςδήποτε ὄνομα προσώπου διακριθέντος εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅπως συμβαίνει μὲ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εἰκονισθέντα πρόσωπα. Ὅνομα Αἰαλήα παρὰ τὰς προσπαθείας μου εἰς οὐδὲν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς ἡδυνήθην νὰ ἀνεύρω. Ὅπωςδήποτε πρόκειται περὶ γυναικὸς διασήμου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐνδυμασία τῆς καὶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Ὅλα εἶναι ἐξ ἴσου λαμπρὰ μὲ τὰ τῆς ἄλλης εἰκονιζομένης γυναικὸς, τῆς Σιβύλλης.

Πρόσωπον γυναικεῖον γενόμενον θουλικὸν ἐν τε τῇ ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ χριστιανικῇ γραμματείᾳ, ἀλλὰ καὶ συνεχῶς μνημονευόμενον ἐν τῇ Βυζαντινῇ παραδόσει, συνηχοῦν μάλιστα πρὸς τὸ ἀναγραφόμενον Αἰαλήα εἶναι ἡ ΥἸΑΤΙΑ.

Δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀρχικῶς μετὰ τῶν Ἑλλήνων σοφῶν εἶχε κρατήσῃ νὰ εἰκονίζεται ἡ Ὑπατία ἡ φιλόσοφος, θυγάτηρ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Θεώνος, ἡ ζήσασα ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου. Αὕτη ἦτο κόρη ἐξαιρετικοῦ κάλλους καὶ εὐγενείας. Εἶχε σπουδάσει ἐν Ἀλεξανδρείᾳ παρὰ τῷ Ἀμμωνίῳ Σακκᾷ καὶ ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Νεοπλατωνικῷ Πρόκλῳ, ἀποκτήσασα μεγάλην φήμην καὶ κῦρος διὰ τὴν σοφίαν τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου ἐδίδασκε. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τῆς κατελέγετο καὶ ὁ Συνέσιος, μετὰ ταῦτα ἐπίσκοπος Πτολεμαίδος.

Ἡ Ὑπατία εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς διείπετο ἀπὸ μίαν ὑψηλὴν θεωρητικὴν σκευτικότητα, κεκαθαυμένην ἀπὸ τὰ μυθολογικὰ στοιχεῖα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἐστηρίζετο, πλὴν τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, εἰς ἐδραίας ἐπιστημονικὰς βάσεις τῆς ἀστρονομίας τοῦ Πτολεμαίου καὶ εἰς θετικὰς γνώσεις, ὅσας εἶχε διδαχθῆ παρὰ τοῦ πατρὸς τῆς. Ἐνεκα τούτου ὁ Συνέσιος καὶ ὅτε ἐγένετο χριστιανός, ἐξηκολούθει νὰ ἀλληλογραφεῖ μετ' αὐτῆς. Εἰς τὰς διασωθείσας ἐπιστολάς του ἐκφράζει τὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην καὶ σεβασμὸν¹. Τὴν ἀποκαλεῖ «δέσποιναν μακαρίαν» καὶ «μητέρα καὶ ἀδελφὴν καὶ διδάσκαλον»².

Μαθητὴς τῆς ἦτο καὶ ὁ μετὰ ταῦτα ἑπαρχος Ἀλεξανδρείας Ὁρέστης. Πρὸς τὸν τελευταῖον τοῦτον εἶχεν ἔλθει εἰς ἀντίθεσιν ὁ ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας Κύριλλος, ὡς ἀντιδρῶντα εἰς τὰ ἔργα του. Ἐπειδὴ ἐπιστεύθη, ὅτι ὁ ἑπαρχος ἐπηρεάζετο ἀπὸ τὴν Ὑπατίαν, προεκλήθη ὀχλαγωγία ἐναντίον τῆς. Ἐσύρθη ἐκ τῆς οἰκίας τῆς καὶ διεμελίσθη ὑπὸ φανατικῶν χριστιανῶν τῷ 416³. Τὸ δραματικὸν τῆς τέλος προεκάλεσεν ἔτι μεγαλυτέραν συμπάθειαν

1. « Συνεσίου Ἐπιστολαὶ » ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Ὑπατίαν εἶναι αἱ ὑπ' ἀριθ. 10, 15, 16, 33, 81, 124 καὶ 154.

2. Ἐπιστολὴ 16.

3. Σωκράτους, Ἐκκλησ. Ἱστορία Γ 14.

δι' αὐτὴν καὶ ἐπικριταὶ τῆς πράξεως ἐνεφανίσθησαν οἱ ἴδιοι οἱ χριστιανοὶ συγγραφεῖς¹. Ἡ μνήμη τῆς ἔκτοτε διετηρεῖτο μετ' εὐλαβείας. Ἀνεφέρετο ὡς ἡ «ἐρασμία παρθένος» ἢ «πρὸς τῷ διδασκαλικῷ καὶ ἐπ' ἄκρον ἀναβᾶσα τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς δικαία τε καὶ σώφρων γεγονυῖα»². Ὁ Παλλαδᾶς σύγχρονός τῆς Ἀλεξανδρεὺς ποιητῆς εἶχε γράψῃ ἐπίγραμμα δι' αὐτὴν διασωθὲν ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ³. Ἡ βυζαντινὴ γραμματεία ὠμίλει συνεχῶς περὶ αὐτῆς, ὥστε νὰ ἀποβῇ θρυλικὸν πρόσωπον⁴. Συγγραφεῖς ὡς ὁ Φώτιος καὶ ὁ Ψελλὸς ἐξεφράζοντο μετὰ τιμῆς περὶ αὐτῆς, δι' ὃ καὶ ἡ προβολὴ τῆς πρὸς ἐξαικόνισιν φαίνεται, ὅτι εἶχεν ἐπικρατήσει. Θὰ ὑπῆρχεν ὁμοίως καὶ μερὶς, ἣτις δὲν ἠὺνδοεῖ τοῦτο, ἵνα μὴ ὑπομιμνήσκειται ὁ ἐκ τοῦ ἀδίκου θανάτου τῆς μῶμος. Ταῦτα καθιστοῦν λίαν πιθανὴν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ὀνόματός τῆς εἰς τὰς ἐξαικόνισεις ἀπὸ Ὑπατία εἰς Λιαλία.

Γαληνός.

Ὁ Γαληνός, ὁ ἐκ Περγάμου ἐπιφανὴς Ἑλληνας⁵ ἰατρός, φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς († 201 μ.Χ.), περιλαμβάνεται εἰς τὰ εἰκονιζόμενα ἐν ἐκκλησίαις πρόσωπα, διότι διερευνᾷ τὸ θέμα περὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς τῆς διαγνώσεώς των καὶ τῆς θεραπείας των. Φωτίζων τοῦτο διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἰατρικῆς καὶ βιολογικῆς ἐρεῦνης τονίζει τὸ πρωτεῖον τοῦ ψυχικοῦ ἔναντι τοῦ σωματικοῦ στοιχείου. Τοῦτο πράττει ἰδίᾳ εἰς τὰς πραγματείας του: 1) «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν ἑκάστη ψυχῇ ἰδίων παθῶν»⁶, 2) «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ἑκάστου ψυχῇ ἁμαρτημάτων»⁷, 3) «Περὶ τῶν Ἰπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων»⁸.

1. Ὁ Σωκράτης σημειώνει, ὅτι ὁ φόνος τῆς «οὐ μικρὸν μῶμον Κυρίλλῳ καὶ τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ ἐργάσατο» (ἐνθα ἄνωτ.).

2. Παρὰ Σουίδᾳ.

3. Ἐχει οὕτω:

*Εἰς τὴν φιλόσοφον Ὑπατίαν
τὴν Θεωνοῦ θυγατέρα.*

*«Ὅταν βλέπω σε, προσκυνῶ, καὶ τοὺς λόγους
σοῦ παρθένου τὸν οἶκον ἀστρεῶν βλέπω.*

Εἰς οὐρανὸν γὰρ ἐστὶ σου τὰ πράγματα,

Ὑπατία σεμνή, τῶν λόγων εὐμορφία,

ἄχραντον ἀστρον τῆς σοφῆς παιδεύσεως».

Ἀνθολογία, IX 400.

4. Παράβ. Φιλοσόφοις, Ἐκκλ. Ἰστ. VIII, Cassiodorus Hist. trip. XI, 12.

5. Τὸ εἰς αὐτὸν προστιθέμενον ὄνομα Κλαύδιος Γαληνός, τὸ προκαλέσαν σύγχυσίν τινα ὡς πρὸς τὴν ἐθνικότητά του προῆλθεν ἐκ παραναγνώσεως παρ' ἀντιγραφῆς χειρογράφου τῶν ἔργων του. Εἰς τὸν Λατινικὸν τίτλον πρὸ τοῦ ὀνόματός του ὑπῆρχε τὸ κοσμητικὸν ἐπίθετον CLARUS, τὸ ὁποῖον ἐξελήφθη ὡς Κλαύδιος.

6. Γαληνός, Ἄπαντα, ἔκδοσις D. C. Kühn, Lipsiae, 1823, τόμ. 5ος, σελ. 2 - 57.

7. Αὐτόθι, σελ. 58 - 103.

8. Αὐτόθι, σελ. 181 - 805.

Εἰς τὸ πρῶτον ἔργον διασαφεί τί εἶναι ἀμαρτήματα. Περιλαμβάνει δὲ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τόσον «τὰ κατὰ ψευδῆ δόξαν γιγνόμενα», ὅσον καὶ τὰ πάθη «τὰ κατὰ τινα ἄλογον ἐν ἡμῖν δύναμιν ἀπειθοῦσαν τῷ λόγῳ» συμβαίνοντα. Ὑποδεικνύει τὴν βοήθειαν ποὺ παρέχουν εἰς τοὺς ἁμαρτάνοντας «οἱ ἄριστα βεβιωκότες πρεσβύται», οἵτινες διὰ τῆς μομφῆς τῶν παιδαγωγῶν αὐτούς, ὥστε νὰ φθάνουν εἰς ἐπανόρθωσιν. Προσθέτει ὅμως, ὅτι ἕκαστος ὀφείλει πράττειν, γὰρ ἀκολουθῆναι τὸ «πάντων μάλιστα αἰσχύνεο σαυτόν»¹, διότι μόνον οὕτω δύναται νὰ «προκόπη»² καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἐγκράτειαν» καὶ τὴν «σωφροσύνην», ἀποφεύγων τὴν «ἀπληστίαν» καὶ κατασκευάζων «λόγῳ ἐλευθέραν τε καὶ καλὴν τὴν ψυχὴν»³.

Εἰς τὸ δεῦτερον ἔργον προσθέτει, ὅτι εἶναι «ἀμάρτημα μέγιστον», τὸ ἠθικὸν ψεῦδος. Εἰς τὸ τρίτον ἔργον διασαφεί τὰ τῆς σχέσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς προβάλλον τὰ καθ' Ἴπποκράτην καὶ Πλάτωνα δόγματα περὶ τούτου. Διακρίνει ὡς δυνάμεις τῆς ψυχῆς τὸν λογισμόν, τὴν ἐπιθυμητικὴν καὶ τὴν θυμοειδῆ δύναμιν. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως, «τὸ λογικὸν ζῶον, ἀκολουθητικὸν φύσει ἐστὶ τῷ λόγῳ, καὶ κατὰ τὸν λόγον, ὡς ἂν ἡγεμόνα πρακτικόν»⁴.

Ὅταν ἀφηνιάζη καὶ ἀπειθῆ εἰς τὸν λόγον καὶ ἀκολουθῆ τὸν θυμόν, πράττει ὅσα καὶ ἡ Μήδεια. Οὔτε τὴν ἀπάθειαν τῶν στωϊκῶν δέχεται, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸν «ἡμαρτημένον καὶ ψευδῆ λόγον» τοῦ Ἐπικούρου, ὅτι ὀδηγὸς ρυθμίζων τὴν ζωὴν εἶναι ἡ ἡδονή. Ὑποδεικνύει τὴν σημασίαν τῆς διερευνησεως καὶ σπουδῆς τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς διὰ τὴν ἠθικὴν θεωρίαν, συμφωνῶν πρὸς τὸν «θεῖον Πλάτωνα» τὸν λέγοντα «πάντα τὰ δόγματα τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας ὡσπερ ἐκ μιᾶς μηρίνου δεδέσθαι».

Προσθέτει δὲ ὁ Γαληνὸς τὸ δόγμα, ὅτι «Οὔτε περὶ τὸ νοσοῦν σῶμά ἐστὶ τις τέχνη, ἣν προσαγορεύομεν ἰατρικὴν, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ νοσοῦσαν ψυχὴν ἐστὶ τις τέχνη, οὐτ' ἐν τῇ κατὰ μέρος θεωρίᾳ τε καὶ θεραπείᾳ δεῖ λείπεσθαι ταύτην ἐκείνοις. Διὸ καὶ, καθάπερ τῷ περὶ σώματα ἰατρῷ καθήκει τῶν τε συμβαινόντων αὐτοῖς παθῶν ἐντὸς εἶναι, ὡς εἰώθασι τοῦτο λέγειν, καὶ τῆς ἐκάστῳ οικείας θεραπείας, οὕτω καὶ τῷ τῆς ψυχῆς ἰατρῷ ἐπιβάλλει ἀμφοτέρων τούτων ἐντὸς εἶναι, ὡς ἐνὶ ἄριστα»⁵. Ἄλλο δόγμα, ὅπερ προβάλλει εἶναι, ὅτι στάσις τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς πρὸς ἀλλήλα εἶναι νόσος ψυχῆς, αἱ δὲ παράφοροι καὶ ἄμετροι κινήσεις οὗτῆς εἶναι αἰσχος ψυχῆς, ὡς ἐτόνιζεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν Σοφιστήν.

Τέλος προβάλλει τὸ δόγμα ὅτι «χρὴ θαυμάζειν τὸν τοῦ σώματος ἡμῶν

1. Αὐτόθι, σελ. 2 - 3.

2. Αὐτόθι, σελ. 26.

3. Αὐτόθι, σελ. 53.

4. «Περὶ τῶν Ἴπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων» ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 368.

5. Αὐτόθι, σελ. 437.

δημιουργόν, ὅστις ποτέ ἐστὶ θεῶν»¹, διότι «ἄκρας ἐστὶ σοφίας καὶ δυνάμεως ἢ τοῦ σώματος ἡμῶν κατασκευή», προσθέτων ὅτι ὁ Πλάτων «καὶ τὸ κατασκευάσαν ἡμᾶς αἴτιον ἀπεφήνατο τὸν τοῦ κόσμου δημιουργὸν Θεόν» καὶ ὅτι «οὐκ ἐστὶν ὁμοιον εἶδος ἀποδείξεως τε καὶ θέσεως τοῦ κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ τινος ἢ θεῶν ἡμᾶς κατασκευάσθαι, καὶ τοῦ γνῶναι τὴν οὐσίαν τοῦ κατασκευάσαντος, ὡσπερ οὐδὲ τῆς ψυχῆς ἡμῶν».

Ἡ μελέτη τῶν ἔργων τούτων τοῦ Γαληνοῦ συνεπληροῦτο καὶ ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ ἱατροῦ ἦτο ἱερὸν λειτουργημα, τὸ ὁποῖον ἤσκειτο εἰς ἱεροῦς τόπους καὶ ἀπῆται παρὰ τῶν ἀσκούντων τοῦτο ἀγνόητα ψυχῆς καὶ εὐσέβειαν. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἀναφέρει, ὅτι ἀνεγράφετο «τῇ εἰσόδῳ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ ναοῦ»

«ἀγνὸν χρῆ νηοῖο θυωδέος ἐντὸς ἰόντα
ἔμμεναι, ἀγνείη δ' ἐστὶ φρονεῖν ὄσια»².

Ἦτο δὲ ὁ Γαληνὸς πρόσωπον καθολικοῦ κύρους. Ἡ διάδοσις τῶν ἔργων του εἰς τὸν Δυτικὸν κόσμον ἦτο γενικὴ ἤδη ἐπὶ Ρωμαιοκρατίας. Εἰς δὲ τὸν Ἀραβικὸν κόσμον μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῦ 9ου αἰῶνος.

Ὁ Φίλων καὶ αἱ ἐπιζωγραφήσεις.

Ὁ Φίλων εἶναι ὁ ἐξ Ἀλεξανδρείας Ἰουδαῖος πλατωνίζων φιλόσοφος, ὅστις ἐπεζήτη νὰ καταδείξῃ τὸν σύνδεσμον τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν Παλαιὰν Γραφήν³. Ἐπελέγη πρὸς ἐξεικόνισιν ἰδίᾳ διὰ τὰ συγγράμματά του «Περὶ βίου θεωρητικοῦ», «Ὅτι ἄτρεπτον τὸ θεῖον», «Περὶ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας» καὶ «Περὶ τῶν δέκα λόγων» δηλαδὴ ἐντολῶν. Παρὰ τὸ ὄνομά του ἀνέγραφον καὶ τὸ ἐπώνυμον Φιλολόγος.

Ὁ συνηχῶν πρὸς τὸν Φίλωνα Χίλων εἶναι βεβαίως ὁ Λακεδαιμόνιος σοφὸς (εἰς τῶν ἑπτὰ), ὅστις ἐδίδασκε τὸ «γνῶθι σαυτόν», παράγγελμα τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, τὸ ὁποῖον παραδίδεται «χρησθῆναι Χίλωνι τὸ ἀριστον ἀνθρώποις μαθεῖν πυνθανομένῳ»⁴. Οὗτος φαίνεται, ὅτι πολὺ βραδύτερον ὑποκατέστησε τὸν Φίλωνα. Εἰς μὲν τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων, ὡς διαπιστοῦται ἀπὸ τὴν παρατεθεισάν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 14 εἰκόνα, ἀρχικῶς ἐξεικονίζετο ὁ Φίλων. Ὅτε ὁμως ἐφθάρη ἐν μέρει ἡ εἰκὼν, ὁ ἐπιζωγραφήσας τὸ τμήμα ἐκεῖνο δὲν διέκρινεν ὀρθῶς τὸ ὄνομα καὶ ἐκ τῆς συνηχίσεως ἀνέγραψε τὸ

1. Ὁμοίως σελ. 789, 791.

2. Στρωματεῖς, V, 1 § 13.

3. Ὁ Κλήμης γράφει σχετικῶς: «τὴν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις φιλοσοφίαν ἐγγραπτὸν γενομένην προκατάρξαι τῆς παρ' Ἑλλήσι φιλοσοφίας διὰ πολλῶν ὁ Πυθαγόρειος ὑποδείκνυσι Φίλων». Στρωματεῖς I, XV § 72.

4. Στοβαίου, Ἀνθολόγιον 21, 26.

ΧΥΛ, μὴ γνωρίζων ὅτι τὸ διασωζόμενον δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ἐπίθετον « ὁ φιλόλογος » ἦτο τὸ σταθερὸν ζωγραφικὸν ἐπώνυμον τοῦ Φίλωνος.

Ἔχομεν ὁμῶς καὶ σκόπιμον ἀντικατάτασιν τοῦ Φίλωνος διὰ τοῦ Χίλωνος, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν Μονὴν τῆς Γόλας καὶ εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν. Τοῦτο συνέβη, ἐπειδὴ εἰς τὰς δύο ταύτας περιοχὰς μετὰ τὴν 4^{ην} Σταυροφορίαν καὶ τὴν θανάσιμον ἀπειλὴν κατὰ τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ εἶχεν ἀναπτυχθῆ ἔντονος ἑλληνικὸς ἐθνικισμὸς καὶ προεβλήθη ἀντὶ τοῦ Ἰουδαίου Φίλωνος ὁ Σπαρτιάτης Χίλων.

Εἰς τὴν Γόλαν ἐνισχύετο ἡ ἑλληνίζουσα προτίμησις ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ Μυστρά, ὅστις ὑπὸ τοὺς Παλαιολόγους εἶχε τότε ἀκριβῶς καταστῆ κέντρον παιδείας, ἀλλὰ καὶ κέντρον πολιτικῶν προσπαθειῶν διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἐνισχύετο ἡ τάσις ἀπὸ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν κέντρον παιδείας εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν, ἰδρυμένην καὶ διατηρουμένην ἀπὸ οἰκογένειαν, ἣτις καὶ ἀγωνιστὰς στρατιωτικοὺς ἀνέδειξε καὶ κληρικοὺς καὶ σοφοὺς διδασκάλους.

Τὸ φαινόμενον τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ Φίλωνος διὰ τοῦ Χίλωνος ἐρμηνεύει καὶ τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ Σοφοκλέους ἐπίσης εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ὡς εἶναι ἔμφανές καὶ εἰς τὴν εἰκ. 17, εἰς τὴν ἀρχικὴν ζωγράφησιν ἐσημειοῦτο « ὁ σοφο... » τὸ ὄνομα ὁμῶς δὲν εἶναι γνωστὸν ποῖον ἦτο. Ὁ ἐπιζωγραφήσας τὸ « σοφο... » τὸ ἐθώρησεν, ὅτι ἦτο τὸ ἀρχικὸν τοῦ ὀνόματος Σοφοκλῆς, ἐνῶ τὸ ἐπίθετον σοφός τὸ ἔχομεν εἰς τὴν Σιάτισταν καὶ Νεγάδες διὰ πλείονας φιλοσόφους. Τοῦτο ὑπεβοηθήθη ἀπὸ τὴν ἀναπτυχθεῖσαν προσπάθειαν ἐγρηγόρσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἐκ τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων περιοχῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων ὑπόσκαψιν τοῦ δυναμισμοῦ τῆς Θεοσώστου βασιλείας τῶν Ρωμαίων, οὐχὶ πλέον παρ' ἄλλοπίστων, ἀλλὰ παρὰ τῶν Χριστιανῶν Σταυροφόρων. Ὁ Σοφοκλῆς ἐπελέγη, διότι ἦτο πρόσωπον εὐσεβέστατον μνημονευόμενον ἐπανειλημμένως παρὰ τοῦ Κλήμεντος.

Διὰ τοὺς ὡς ἄνω ἐκτεθέντας λόγους αἱ ὑποκαταστάσεις τῶν προσώπων ἐπεκτείνονται. Ὁ Θουκυδίδης ἐμφανίζεται τώρα εἰς τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων. Ἡ γραφὴ τοῦ ὀνόματός του φαίνεται, ὅτι εἶναι ἐξ ἐπιζωγραφῆσεως, ἐπίσης δὲ δεξιὰ τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει ἐν δεύτερον περίγραμμα τοῦ ἀρχικοῦ προσώπου. Καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν δὲν εἶναι βέβαιον ποῖον ἦτο τὸ ἀρχικόν. Ἡ ἐπιλογή του γίνεται διότι περιγράφει τὴν αἴγλην τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ Περικλέους.

Εἰς τὴν Μονὴν τῶν Φιλανθρωπινῶν αἱ ἐξεικονίσεις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου τούτου πνεύματος πρὸς μεγαλυτέραν ἔμφασιν ἀναγράφουν εἰς ὅλα τὰ πρόσωπα τὸ σταθερὸν ἐπίθετον ΕΛΛΗΝ. Τοῦτο θεωρεῖται τώρα ἀνώτερον πάσης ἄλλης προσηγορίας περὶ σοφίας. Πλὴν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χίλω-

νος ἔχομεν ἐδῶ καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀπολλωνίου, περὶ ἧς θὰ εἴπωμεν κατωτέρω.

Τὴν ἀλλαγὴν ταύτην περὶ τὴν ἐπιλογὴν τῶν προσώπων ἔχομεν ἀληθινήν καὶ καταγεγραμμένην εἰς τὴν « Ἐρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης » τοῦ Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ. Οὗτος προῆλθε πιθανώτατα ἀπὸ τὴν Μονὴν τῶν Ἰβήρων, ἀφοῦ ἄλλωστε ὁ ἐκδότης τῆς « Ἐρμηνείας » Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς μνημονεύει 4 κώδικας περιέχοντας τὴν συγγραφὴν ταύτην διατηρουμένους ἐν τῇ ἐν λόγῳ Μονῇ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας¹. Τοῦτο βεβαίως δὲν ἀποκλείει, ὅτι ὑπῆρχον « Ἐρμηνεῖαι τῆς ζωγραφικῆς » καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς διάφοροι τῆς τῶν Ἰβήρων, ἀκόμη δὲ καὶ προγενέστεραι. Ἐμφανίζει ὁμοίως μίαν φάσιν ἐξελλίξεως τῆς ἐπιλογῆς τῶν προσώπων.

Διὰ τὰ πρόσωπα τῆς Μονῆς τῶν Φιλανθρωπινῶν ἔχομεν ἓνα προσδιορισμὸν καὶ ἀπὸ τὸ ἀπόκρυφον βιβλίον « Προφητεῖαι τῶν ἑπτὰ σοφῶν περὶ Χριστοῦ »². Μίαν παραλλαγὴν τοῦ κειμένου ἐκεῖνου ἔχομεν καταγεγραμμένην ὑπεράνω τῆς σειρᾶς τῶν φιλοσόφων, ἧτις γράφει «...τῶν Ἀθηναίων, πρὸς ἀλλήλους συνεδριάσαντες, λόγον σοφώτατον καὶ ἀπόρρητον κεκηνίκασιν περὶ τῆς παρουσίας Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἀπολλώνιος καὶ Σόλων, Θουκηδίδης, Πλάτων, Πλούταρχος, Ἀριστοτέλης, Χείλων (εἰκ. 29 - 30) »³.

Ὁ Ἀπολλώνιος τῶν Φιλανθρωπινῶν εἶναι Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς πυθαγόρειος φιλόσοφος ζήσας περὶ τὸ 70 μ.Χ. Οὗτος τόσον διὰ τὴν διδασκαλίαν του ὅσον καὶ διὰ τὴν δρασίαν του εἰς διαφόρους περιοχὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κατέστη θρυλικὸν πρόσωπον. Ἡρνεῖτο τὴν πολυθείαν καὶ τὰς αἱματηρὰς θυσίας λέγων ἐν τῷ « Περὶ θυσιῶν » ἔργῳ του: « Οὕτως τοίνυν μάλιστα ἂν τις, οἶμαι, τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ θεοῦ, τυγχάνοι τε αὐτόθεν ἰλεῶ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὃν τινα οὐδὲν ἄνθρωπων, εἰ θεῷ μὲν, ὃν δὴ πρῶτον ἔφαμεν, ἐνὶ τε ὄντι κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιπούς, ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχήν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε καθόλου τι τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι (δεῖται γὰρ οὐδενὸς οὐδέ παρὰ τῶν κρείττωνων ἢ περὶ ἡμεῖς, οὐδὲ ἔστιν ὃ τὴν ἀρχὴν ἀνίησι γῆ φυτὸν, ἢ τρέφει ζῶον, ἢ ἀήρ, ὃ μὴ πρόσσεστί γέ τι μίασμα) μόνῳ δὲ χρωτό πρὸς αὐτὸν ἀεὶ τῷ κρείττονι λόγῳ, λέγω δὲ τῷ μὴ διὰ στόμασος ἰόντι, καὶ παρὰ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων διὰ τοῦ καλλίστου τῶν ἐν ἡμῖν αἰτοίη τάγαθά. Νοῦς δὲ ἔστιν οὗτος, ὄργανον μὴ δεόμενος. Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα οὐδαμῶς τῷ μεγάλῳ καὶ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυτέον »⁴.

1. Παράβ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως Α., Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἐρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς Τέχνης. Πειρούπολις 1909, σελ. γ' - δ'.

2. Παράβ. Premerslein, ἐνθα ἄνωτ.

3. Παράβ. καὶ Συγγοπούλου Α., Μεσαιωνικά μνημεῖα τῶν Ἰωαννίνων, « Ἡπειρωτικά Χρονικά », ἔτος 1926, σ. 133 - 141.

4. Παρ' Εὐσεβίου τῷ Παμφίλου, Εὐαγγελικὴ Πραπαρασκευὴ IV, 12, 13.

Τὸ κῦρος τοῦ Ἀπολλωνίου καὶ ἐν Ρώμῃ εἶχεν ἀναγνωρισθῆ. Οὕτως ἀναφέρεται ὅτι ὁ Καρακάλλας τοῦ εἶχεν ἀνεγείρει ἡρώον¹, ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Σεβῆρος τὸν εἶχε περιλάβει εἰς τὸ Λαγαγιῦμ² αὐτοῦ. Ἐπειδὴ παρεδίδοτο, ὅτι εἶχε θεραπευτικὰς δυνάμεις, ἐλατρεύετο κατὰ τὸν Lactantium ἐν Ἐφέσῳ, ὅπου εἶχε δράσει, ὡς Ἡρακλῆς Ἀλεξίκακος³. Ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου συγγραφεὶς « Βίος Ἀπολλωνίου » δὲν εἶναι καθ' ὅλα ἀξιόπιστος, διότι περιέχει ἱστορικὰς καὶ γεωγραφικὰς ἀνακριβείας καὶ φανταστικὰς διηγήσεις.

2. Ὁ τρόπος τῆς ἐξεικονίσεως.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἀποβάσα καταγραφεὺς, ἀποτιμητῆς, ἀλλὰ καὶ συντηρητῆς τῶν ἐπιτεύξεων τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, εἶχε διὰ τοῦ Κλήμεντος ἀναγνωρίσει, ὅτι ὁ ρόλος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὸν τῆς Ἰαλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ὅτε κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν περὶ τὸν 10^{ον} αἰῶνα ἡ πεποιθήσις αὕτη ἔλαβε τὴν διὰ τῆς εἰκονογραφίσεως φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας ἐκδήλωσιν, πάλιν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ εἰδικώτερον τοῦ Κλήμεντος ἤρχετο νὰ προσδιορίσῃ τὴν μορφήν τῆς ἐξεικονίσεως. Ὁ Κλήμης ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἐκφραστικὴν δύναμιν τοῦ συμβολισμοῦ καὶ τῆς ἀλληγορίας⁴.

Ἡ διὰ συμβόλων ἐκφρασις τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ εὗρε τὴν πλήρη τελείωσιν τῆς. Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα δὲν ἐπιζητεῖται νὰ παρασταθοῦν, ὡς ἦσαν σωματικῶς, ἀλλ' ὡς τὰ ἠσθάνθησαν ἐκ τῆς διδασκαλίας των. Ἐκεῖθεν καὶ αἱ εἰκόνες τῶν φιλοσόφων δὲν ἀποδίδουν τὴν κατὰ τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας ἰδιαιτερότητα τῆς μορφῆς ἐκάστου. Ταύτην παρουσιάζουν διὰ τῆς ἐνδυματολογίας, τῆς στάσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐκφράσεως τοῦ προσώπου.

Εἰς τὰς εἰκόνας τῆς Λαύρας ὅλοι οἱ φιλόσοφοι παρίστανται ὡς πρόσωπα ἐπίσημα μὲ στολὴν ἀξιωματούχων τῆς ἐποχῆς των καὶ στέμματα ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων. Ἴσως νὰ ὑποβάλλεται οὕτω καὶ ἡ Πλατωνικὴ ρῆσις, ὅτι « ἐὰν μὴ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν ἐν ταῖς πόλεσιν ἢ οἱ βασιλεῖς τε νῦν λεγόμενοι καὶ δυνάσται φιλοσοφήσωσι γνησίως τε καὶ ἱκανῶς καὶ τοῦτο εἰς ταῦτόν ξυμπέσῃ... οὐκ ἔσται κακῶν παῦλα ταῖς πόλεσιν »⁵. Ἡ ἐξεικόνισις ἐκφράζει ἐδῶ τὸ ὕψος τοῦ πνευματικοῦ λειτουργήματος τῶν φιλοσόφων. Τὸν τύπον

1. Δίων ὁ Κάσιος LXXVII, 18.

2. Historia Aug. Alex. Seviri 29.

3. Divinae Institutiones V, 3.

4. « Χρησιμώτατον ἄρα τὸ τῆς συμβολικῆς ἐρμηνείας εἶδος εἰς πολλὰ καὶ πρὸς τὴν ὀρθὴν Θεολογίαν συντεροῦν καὶ πρὸς εὐσέβειαν καὶ πρὸς ἐπίδειξιν συνέσεως καὶ πρὸς βραχυλογίας ἀσκησιν καὶ σοφίας ἐνδείξιν ». Στρωμ. V, 8, § 47.

5. Πολιτείας Ε', 473 D.

τοῦτον ἐξεικονίσεως ἔχομεν καὶ ἐν Ρουμανίᾳ εἰς τὸ Voronet¹, ἴσως ἀπὸ παλαιότερα βυζαντινὰ πρότυπα.

Τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν στοιχεῖον ὄλων τῶν ἐξεικονίσεων εἶναι τὸ ἀνεπτυγμένον εἰλητάριον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ μὲ ἔμφασιν ὁ εἰκονιζόμενος, εἰς ὃ διὰ ζωηρῶν γραμμάτων ἀναγράφονται λόγια διδάσκοντα θρησκευτικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας εἰς τοὺς πιστούς.

Κατὰ τὴν μεταβολὴν τῶν ἐξεικονίσεων ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου βλέπομεν εἰς ὠρισμένας μονὰς ἢ ἐκκλησίας νὰ ἀντικαθίσταται ἡ κοσμικὴ ἐπισημότης διὰ τῆς στάσεως ἱερατικῆς εὐλαβείας, ὅπως διαφαίνεται εἰς εἰκόνας σοφῶν τῆς Μονῆς τῶν Ἰβήρων.

Εἰς τὰς παραστάσεις τῆς Γόλας ἔχομεν περισσότερον ἑλληνικὴν ἔκφρασιν, δι' ὃ καὶ τὰ πρόσωπα εἶναι ὅλα ἀσκεπῆ, τὸ δὲ εἰλητάριον ἐνθυμίζει ἀρχαίαν στήλην ἀναγραφῆς ψηφισμάτων. Εἰς τὰ Ἰωάννινα ἡ ἑλληνικότης ὑποβάλλεται διὰ τῆς διδακτικῆς στάσεως τῶν προσώπων, τὴν ὁποῖαν ὑπογραμμίζει ἡ ἥρεμος ἀνύψωσις τῆς μιᾶς χειρός.

Ὁ τρόπος τῆς παραστάσεως εἰς τὰς εἰκόνας τῆς Βελλᾶς καὶ τῆς Σιατίστης μαρτυρεῖ ἀπλοϊκὴν ἀπόδοσιν ἑτοιμῶν προτύπων, ἀλλὰ μὲ ἔμφασιν εἰς τὸν τονισμὸν τῆς σημασίας τῶν εἰληταρίων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυσαναλόγως μεγάλα, ἐν σχέσει πρὸς τὰ σώματα τῶν εἰκονιζομένων.

Ἡ τελευταία ἐξ ὄλων ἐξεικόνισις, εἰς τὸν ναὸν τῶν Νεγάδων, ἐμφανίζει μίαν ἔκφρασιν ἐγγύτητος πρὸς τὴν ζωὴν καὶ κοσμικῆς καταφάσεως. Αὕτη τονίζεται τόσον μὲ τὴν περίκομφον ἀμφίεσιν, ὅσον καὶ μὲ τὰ μεγάλα ἄνθη, τὰ ζωγραφισμένα εἰς τὸ ὑπερκείμενον γείσον τοῦ παραθύρου.

Ἐξαφάνισιν τῆς θρησκευτικῆς ἐκφράσεως ἔχομεν, ὡς ἀνεφέραμεν εἰς τὰς ἐξεικονίσεις ποὺ σώζονται εἰς χωρία τῆς Ρουμανίας (Genupeni, Vatra Moldovitei). Ὁ Ștefănescu ἀναφέρει, ὅτι αἱ ἐξεικονίσεις αὗται ἐγένοντο ἀπὸ μικροῦς καλλιτέχνας χρησιμοποιοθέντας ἀπὸ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα τῶν πόλεων. Ἡ παρατήρησις του εἶναι ὀρθή. Τοιαύτη πτώσις τῆς ἐξεικονίσεως καὶ θρησκευτικὸς ἀποχρωματισμὸς της οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς ἐξεικονίσεις μονῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν συγχρόνως καὶ ἐστὶαι παιδευτικά.

3. Τὰ λόγια τῶν εἰληταρίων.

Τὰ εἰς τὰ εἰλητάρια τῶν εἰκόνων λόγια δεόν νὰ τύχουν ἰδιαιτέρας μελέτης.

Εἰς ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν τὰ λόγια ἀποδίδουν πυρῆνας νοημάτων τῶν φιλοσόφων, ἀλλ' ὅμως δὲν προέρχονται ἀπὸ καθωρισμένα κατ' ἀκρίβειαν χωρία συγγραμμάτων. Εἰς ἄλλα πάλιν ὑπάρχουν λόγια ἀποδίδοντα εἰς τοὺς φιλο-

1. Παράβ. Ștefănescu J., L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie (Album), πίναξ LXVI, 2.

σόφους χριστιανικὰς ἰδέας, εἰς ἄλλα δὲ περιέχουν πράγματι κείμενα ἐκ τῆς ἀποκρύφου χριστιανικῆς φιλολογίας. Διαπιστοῦται τέλος, ὅτι διὰ τὸ αὐτὸ πρόσωπον εἰς ἄλλας μονὰς καὶ ἐκκλησίας ἔχομεν ἄλλα λόγια.

Τὸ θέμα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐπὶ τῇ βίᾳ τοῦ σκοποῦ τῶν ἐξεικονίσεων, ἰδίᾳ κατὰ τὴν πρώτην γένεσίν του.

Σκοπὸς τῆς ἐξεικονίσεως ἦτο ἡ διὰ ζωγραφικῆς παραστάσεως ἔκφρασις τῆς ἀδιαλείπτως διδασκομένης πεποιθήσεως τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἡ ἐπικράτης τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς πολυθεϊστικῆς εἰδωλολατρίας παρεσκευάσθη διὰ τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, οἵτινες εἶχον διδάξει κατ' αὐτῆς.

Ἡ παράστασις ἐκάστης εἰκόνος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς εἶναι καὶ ἔκφρασις καὶ σύμβολον. Δὲν τοὺς ἀπασχολοῦν παραπομπαὶ εἰς χωρία συγγραμμάτων. Ἡ ἔκφρασις ἀπαιτεῖ κατ' αὐτοὺς ἔντασιν τῆς φαντασίας πρὸς εὗρεσιν νέων μέσων καὶ τύπων παραστάσεως. Τοῦτο ἄλλωστε εἶχε γίνει πρῶτον ἀπὸ τῶν παρὰ τοῖς Ἀλεξανδρινοῖς, ὅπου, ὡς ἀνεφέραμεν, ἐξήροτο ἡ ἀξία τῆς ἀλληγορίας ἤδη πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἀλληγορία διὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν Γραμματεῖαν εἶναι εἶδος ἀνάλογον πρὸς τὴν συγκριτικὴν μέθοδον ἐρεῦνης. Διεμορφώθη ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ πολυώνυμον τῶν πίστεων καὶ διδασκαλιῶν, ὑπὸ τὸ ὁποῖον διεβλέποντο οἱ αὐτοὶ βασικοὶ πυρῆνες. Ὁ Φίλων τὴν εἶχεν εὗρει διαμορφωμένην, ὅταν ἔγραφε τὸ ἔργον του « Περὶ ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας ».

Ἄλλοι Ἀλεξανδρινοὶ φιλόσοφοι πρὸς παράστασιν ἰδεῶν προγενεστέρων σοφῶν προετίμων, ἀντὶ νὰ παραπέμπωσιν εἰς χωρία τῶν ἔργων των, τὰ ὁποῖα καὶ ἐγνώριζον καὶ εἶχον ἐν χρήσει, νὰ τοὺς ἐμφανίζουν εἰς φανταστικοὺς διαλόγους ἢ συμπόσια, ὁμιλοῦντας πρὸς ἄλλα πρόσωπα ὁμοίων ἢ ἀντιθέτων ἰδεῶν, καίτοι συχνὰ δὲν εἶχεν ὑπάρξει ποτὲ ἐπαφὴ πρὸς αὐτά, οὔτε τοπικὴ οὔτε χρονικὴ. Τυπικὸν παράδειγμα τοῦ τρόπου τούτου ἐκθέσεως ἰδεῶν ἔχομεν τὸν Πλούταρχον μὲ τὸ ἔργον του « Τῶν ἐπτὰ σοφῶν συμπόσιον », ὅπου ἐμφανίζονται συμπαρακαθήμενοι ὁ Θαλῆς μετὰ τοῦ Λισώπου καὶ ὁ Πιττακὸς μετὰ τοῦ Γοργίου. Τοῦτο εἶναι μία κατασκευὴ πρὸς ἐκθεσιν ἐν δραματικῇ μορφῇ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀκρατείας τῆς γλώσσης, τῆς μὴ ὁρθῆς χειραγωγήσεως τοῦ ἐρωτισμοῦ, τοῦ σοφιστικοῦ ψεύδους, τῆς ἐσφαλμένης ταυτίσεως τοῦ θεοῦ πρὸς εἰδωλα ὀστέϊνα καὶ ξύλινα καὶ τῆς χαμηλότητος τῶν ἑκατομυρονίων θυσιῶν. Τὰ πρόσωπα εἶναι φανταστικά· τὰ νοήματα τῶν λόγων ὁμως εἶναι ὀρθά.

Τὸ αὐτὸ πράττει ὁ Πλούταρχος καὶ εἰς τὸ ἔργον του « Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς », ὅπου ὑψίστας θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις ἐκφράζει ὡς λεχθείσας ἐν διαλόγῳ ὁμίλου προσώπων ἐληθόντων ἐν Δελφοῖς.

Προκειμένου ὅθεν καὶ περὶ τῶν λογίων τῶν ελληταρίων θὰ ἔδει νὰ ἐξετασθῇ, ἂν νοήματα οἷα τὰ ἀναγραφόμενα εἰς ἕκαστον τῶν εἰκονιζομένων εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰ γενικὰ φιλοσοφικὰ δόγματά του, οὐχὶ δὲ ἂν ὑπάρ-

χουν αὐτολεξεί ὡς χωρία συγγραμμάτων των. Δέον ἀκόμη νὰ σημειωθῆ, ὅτι μία τάσις δι' ἀπόκλισιν ἀπὸ τὴν μίμησιν ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχοσύνθεσιν παντὸς γνησίου καλλιτέχνου. Οὗτος αἰσθάνεται, ὅτι ἀδικεῖ τὸ τάλαντόν του, ἐὰν δὲν ἐμφανίσῃ τὸ θέμα του καὶ μὲ κάτι ἰδικόν του, τὸ ὁποῖον νὰ ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν φαντασίαν του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν μνήμην του. Ἡ κλασσικὴ ἀγγειογραφία μᾶς παρέχει πλείστα σχετικὰ παραδείγματα.

Ἄς ἐξετάσωμεν τὰ λόγια τοῦ ελληταρίου ἐνὸς ἐκάστου προσώπου.

Ὁ Σωκράτης (Λαύρας). Τὸ ελλητάριον γράφει: «Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀυξηθήσεται καὶ τιμηθήσεται ὑπὸ πάντων ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην» (εἰκ. 1). Εἰς τὴν Ἀπολογία (31 Α) ὁ Σωκράτης λέγει πρὸς τοὺς δικαστάς του προφητικῶς, «εἰ ἐμὲ ἀποκτενεῖτε τὸν λοιπὸν βίον καθεύδοντες διατελοῖτε ἂν, εἰ μὴ τινα ἄλλον ὁ Θεὸς ἡμῖν ἐπιπέμψοιε κηδόμενος ὑμῶν». Εἰς δὲ τὸν Φαίδωνα (78 Α) σημειώνεται: «Πόθεν, ὦ Σώκρατες τῶν τοιούτων ἀγαθὸν ἐπαιδὸν ληφόμεθα (τοῦ πείθειν μὴ δεδιέναι τὸν θάνατον), ἐπειδὴ σὺ ἡμᾶς ἀπολείπεις; Πολλὴ μὲν ἡ Ἑλλάς, ἔφη, ὦ Κέβης, ἐν ἧ ἔνεισι που ἀγαθοὶ ἄνδρες, πολλὰ δὲ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη, οὓς πάντας χρὴ διερευνᾶσθαι ζητοῦντας τοιοῦτον ἐπαιδὸν, μήτε χρημάτων φειδομένους μήτε πόνων, ὡς οὐκ ἔστιν εἰς ὅ,τι ἂν ἀναγκαιότερον ἀναλίσκοιτε χρήματα».

Τὰ χωρία δὲ ταῦτα μνημονεύονται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος.

Πυθαγόρας (Λαύρας). Τὸ ελλητάριον γράφει: «Ὁ θεὸς ἔστι νοῦς καὶ λόγος καὶ πνεῦμα καὶ ὁ λόγος σαρκωθείς ἐκ τοῦ πατρὸς» (εἰκ. 2). Παρὰ Στοβαίῳ (Ἐκλογαί, Φυσικά, 58) ἀναγράφεται ὅτι «Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα Θεὸν καὶ τ' ἀγαθόν, ἧτις ἔστιν ἡ τοῦ ἐνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς».

Αἰαλήα ἢ πιθανῶς Ὑπατία (Λαύρας). Τὸ ελλητάριον γράφει: «Ὁ Χριστὸς μέλλει γεννηθῆναι ἐκ παρθένου Μαρίας καὶ...» (εἰκ. 3). Ὁ Συνέσιος Πτολεμαῖδος γράφει περὶ αὐτῆς ἐν τῇ 10ῃ ἐπιστολῇ του: «ψυχὴ θειοτάτη κρείττων καὶ δαιμονίας ἐπηρείας καὶ τῶν ἐξ εἰμαρμένης ρευμάτων».

Σόλων (Λαύρας). Ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὁ Σόλων νοεῖται ὡς πρόσωπον ἀγωνισθὲν ὑπὲρ ἐπιβολῆς νόμων δικαίων εἰς Ἀθήνας. Ἀκόμη καὶ μὲ τὰ ποιήματά του τονίζει τὴν πίστιν του εἰς τὴν Δίκην, διδάσκων ὅτι διὰ τοὺς ἀρπαγὰς αὕτη «σιγῶσα σύννοιδε τὰ γιγνόμενα πρὸ τ' ἐόντα, τῷ δὲ χρόνῳ πάντα ἤλθ' ἀποτισομένη». Τὴν φιλαλήθη ἀπάντησίν του πρὸς τὸν Κροῖσον «μηδένα πρὸ τοῦ τέλους μακάριζε» συγκρίνει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς πρὸς τὸ ψεῦδος τοῦ Ἀπολλωνείου χρησμοῦ, περὶ καταλύσεως μεγάλης ἀρχῆς διὰ τῆς διαβάσεως τοῦ Ἄλφου καὶ ἀποφαίνεται «οὐ λοξὰ μαντεύε-

ται Σόλων»¹. Τὰ λόγια τοῦ εἰληταρίου εἶναι «...σάρκα ἀνθρώπου... παρθένου... καὶ καλέσουσιν αὐτῷ ἄφρσιν καὶ... κρῖσιν (;) (εἰκ. 4). Ἦτοι μνημονεύουσι τὴν περὶ δικαίου καὶ ἀνταποδόσεως διδασκαλίαν του.

Κλεάνθης (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Ὁ τὸν κόσμον (;) τεταγῶς καὶ τὴν γῆν ἐκ πυρὸς πλάσας ὕστερον γεννᾶται ἐξ ἀχράντιου Μαρίας τε παρθένου» (εἰκ. 5). Τὰ λόγια ταῦτα ἔχουν ἀναδρομὴν εἰς τὰ στωϊκὰ διδάγματα περὶ δημιουργίας ἐξ ἑνὸς ἀρχικοῦ πυρὸς. Ὁ Στοβαῖος γράφει σχετικῶς, ὅτι «οἱ στωϊκοὶ νοερὸν Θεὸν ἀποφαίνονται, πῦρ τεχνικόν, ὁδῶ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου, ἐμπεριειληφὸς πάντας τοὺς σπερματικούς λόγους, καθ' οὓς ἅπαντα καθ' εἰμαρμένην γίνεταί, καὶ πνεῦμα ἐνδιῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον διὰ τὰς τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις»².

Φίλων (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει: «Γόνος ἐκ γόνου καὶ Θεοῦ γόνος ἐκ μητρὸς κόρης... γεννηθεὶς αὐτὸς Θεὸς τέλειος» (εἰκ. 6). Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ συγχύσεως διαλέκτων (42)» γράφει: «Ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπιγεγραμμένοι πατέρα οὐ θνητόν, ἀλλ' ἀθάνατον, ἀνθρωπον Θεοῦ, δς τοῦ αἰδίου λόγος ὢν ἐξ ἀνάγκης καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἀφθαρτος». Εἰς τὸ «Περὶ τῶν δέκα λόγων» ἔργον του περιγράφει ὡς ἐξῆς τὸν θεῖον λόγον: «Φωνὴ δ' ἐκ μέσου τοῦ ρυέντος ἀπ' οὐρανοῦ πυρὸς ἐξήχει καταπληκτικωτάτη, τῆς φλογὸς εἰς διάλεκτον ἀρθρουμένης τὴν συνήθη τοῖς ἀκρωμένοις, ἢ τὰ λεγόμενα οὕτως ἐναργῶς ἐτρανοῦτο, ὡς δρᾶν μᾶλλον ἢ ἀκούειν δοκεῖν» (κεφ. XI).

Ἡ Ἡρακλείτειος σκέψις περὶ θείου πυρὸς-λόγου ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος τῆς ὑπερόχου ταύτης περιγραφῆς.

Ὁμηρος (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον δυσανάγνωστον. Μόνον ἀναγινώσκονται αἱ λέξεις: «...ὄψὲ γῆς... σάρκα... σφάλματος» (εἰκ. 7). Ὁ Ὁμηρος περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ἱερῶν προσώπων, διότι πρῶτος ἐκφράζει γραπτὰς θρησκευτικὰς βιώσεις, τὰς πράξεις τῆς προσευχῆς, τῆς λατρείας, τὴν καθ' ὑπεροχὴν διαφορὰν, θείου καὶ βροτείου, τὰς ἰδέας περὶ καθαρότητος καὶ μιάνσεως ἐξ ἁμαρτίας, τὰς ἀρχὰς περὶ ἠθικῆς καὶ δικαίου ὡς τῶν βάθρων ἡμερώσεως, τὴν ἱερότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ θεσμοῦ. Κηρύττει ἐπίσης τὴν πίστιν περὶ ἀποδόσεως μὲ ὅσα γράφει διὰ τὴν αἰώνιαν τιμωρίαν τοῦ ἀνοσιουργοῦ Τιτυοῦ, τοῦ μαιφόνου Ταντάλου, τοῦ δολίου Σισύφου (Νέκυια). Παρέχει ἰδέαν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, τῆς ἀνδρείας καὶ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ κακοῦ. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἐκ μέρους τοῦ Πλάτωνος διακήρυξις, ὅτι «τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν πεπαίδευκε»³.

1. Προτρεπτικὸς Β § 42.

2. Στοβαίου, Ἐκλογαὶ Α, 66.

3. Πολιτεία γ', 606 Ε.

Ἀριστοτέλης (Λαύρας). Εἰς τὸ εἰλητάριόν του ἀναγράφεται : «Φῶς τῆς ἀγίας Τριάδος λάμπει ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτῆσιν καὶ τὸ Χριστοῦ φῶς ποιηταί (;) εἰς αἰῶνα αἰῶνος Θεὸς ἀνίσταται εἰς τέλος» (εἰκ. 8). Ἡ περὶ φωτὸς διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ὡς οὐσίας καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνωτάτου ἀπαντᾶται εἰς πλείονα ἔργα του. Οὕτω λέγει : «Τὸν νοῦν ὁ Θεὸς φῶς ἀνήψεν ἐν τῇ ψυχῇ»¹, ὁ ὁποῖος νοῦς φῶς «ἐστὶν ὁ τῶ πάντα γίνεσθαι»². «Ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωῆ»³. «Ὁ Θεὸς ἢ νοῦς ἐστὶν ἢ ἐπέκεινά τι τοῦ νοῦ»⁴.

Γαληνός (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Καὶ πάλιν ἔρχεται κρῖνων ζῶντας καὶ νεκροῦς καὶ ἀποδώσῃ ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ» (εἰκ. 9). Τὴν ἁμαρτίαν καντηριάζει πόλλαχῶς ὁ Γαληνός. Εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθῶν» σημειώνει : «Λέγω μὲν οὖν ἁμαρτάνειν καὶ τὸν ἀκολασταίνοντα καὶ τὸν θυμῷ τι πράττοντα καὶ τὸν διαβολῇ πιστεύοντα»⁵. Ἐπίσης εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ἁμαρτημάτων» στιγματίζει τοὺς διασειόντας τὴν ἠθικὴν τάξιν γράφων, ὅτι μέγιστον ἁμάρτημα εἶναι ἡ ἐνέργεια «τῶν προπετῶς ἀποφηναμένων τι περὶ τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀγαθῶν τε καὶ κακῶν, ἐκ φιλαντίας ἢ δοξοσοφίας, ἢ ἀλαζονείας, ἢ φιλοτιμίας φυόμενον»⁶.

Σιβύλλα (Λαύρας). Εἰς τὸ εἰλητάριον γράφει : «Καὶ σταυρωθήσεται ὑπὸ Ἑβραίων ἀπίστων καὶ μακάριοι οἱ ἀκούοντες αὐτὸν οὐαὶ δὲ οἱ μὴ ἀκούοντες» (εἰκ. 10). Μαρτυρίας περὶ Σιβύλλης, ὡς διδασκούςης περὶ κρίσεως καὶ κολάσεως, ἔχομεν ἤδη ἐν τῇ Ἀπολογία Θεοφίλου Ἀντιοχείας († 180 μ.Χ) «Πρὸς Αὐτόλυκον»⁷. Ἐπίσης ἔχομεν εἰς τοὺς Σιβυλλιακοὺς χρησμοὺς τὴν ἐξῆς περικοπήν :

«Εἰς δὲ τις ἔσσειται αὐθις ἀπ' αἰθέρος ἔξοχος ἀνῆρ,
οὗ παλάμας ἠπλωσεν ἐπὶ ξύλου πολυκάρπου
Ἑβραίων ὁ ἄριστος, δὲ ἠέλιόν ποτε στήσῃ,
φωνήσας ρήσει τε καλῇ καὶ χεῖλεσιν ἀγνοῖς»⁸.

Πρὸς τὸν χρησμὸν τοῦτον εἶναι προφανῆς ἡ ὁμοιότης τοῦ εἰληταρίου. Περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἐγένοντο κριτικαὶ ἔρευναι. Χρονολογεῖται ὡς προερχόμενος ἀπὸ τοῦ 150 μ.Χ.

1. Ρητορ. Γ 10, 1411 b, 12 - 13.

2. Περὶ ψυχῆς III, 5.

3. Μεταφυσ. Α 7, 1072 b, 18.

4. Ἀριστοτέλους, Fragmenta (ed. Rose), Περὶ εὐχῆς 49.

5. Γαληνοῦ, Ἄπαντα (ἐκδ. Kühn 1823), τόμ. 5ος, σελ. 2 - 3.

6. Λύτιόθι, σελ. 63.

7. Β', 88.

8. Σιβυλλιακὸς Λόγος Ε, στ. 255 - 259 (ἐκδ. Alexandre C.).

Πλάτων (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Θεὸς ἦν μὲν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται οὔτε ἀρχάμενος οὔτε παυσάμενος» (εἰκ. 11). Τὸ νόημα τοῦ λογίου τούτου ἀνευρίσκεται εἰς τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνος, ὅπου κατὰ τὸν λόγον τῆς Διοτίμας ὁ ἀνερχόμενος τοὺς ἀναβαθμοὺς τοῦ καλοῦ φθάνει εἰς τὸ θαυμασιὸν τὴν φύσιν καλόν, τὸ ὁποῖον «πρῶτον μὲν αἰεὶ ὄν καὶ οὔτε γιγνόμενον οὔτ' ἀπολλύμενον, οὔτ' ἀυξανόμενον οὔτε φθίνον... ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ὄν»¹. Τὸν πυρῆνα ὅμως τοῦ λογίου τούτου τοῦ παριστῶντος τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἔχομεν ἤδη πρὸ τοῦ Πλάτωνος παρ' Ἡρακλείτῳ, ὅστις λέγει «Ἦν αἰεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται πῦρ αἰεζῶον, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεγγόμενον μέτρα»². Ἄλλ' ἔχομεν τούτου καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα ἔκφρασιν παρὰ Πλουτάρχῳ, ὅστις λέγει : «'Ἄλλ' εἰς ὧν ἐνὶ τῷ νῦν τὸ αἰεὶ πεπλήρωκε, καὶ μόνον ἔστι τὸ κατὰ τοῦτον ὄντως ὄν οὐ γεγονὸς οὐδ' ἐσόμενον οὐδ' ἀρχάμενον οὐδὲ παυσάμενον»³.

Τὴν συγγένειαν τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἔχομεν ἐπανειλημμένως βεβαιουμένην παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ, ὑπὸ τοῦ ὁποῖου παρουσιάζεται «μονοτουχί προφητεύων τὴν σωτήριον οἰκονομίαν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῆς Πολιτείας»⁴. Πράγματι γράφει ἐκεῖ ὁ Πλάτων : «Ὅστις δὲ διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τῷ φθαλμῷ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθὼν ἀνασχινδυλευθήσεται» (= θὰ σταυρωθῆ)⁵.

Πλούταρχος (Λαύρας). Τὸ εἰλητάριον γράφει : «Ὅψέ ποτε ἤξει ὁ ἀναρχος ἀνάρχον γόνος καὶ τὴν πολυσχεδῆ ταύτην ἐλάσειε γῆν» (εἰκ. 12). Τὸ αἰδῖον καὶ ἀναρχον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίμονος διδασκαλία τοῦ Πλουτάρχου. Οὕτω γράφει εἰς τὸ ἔργον του «Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς : «Τί ὄν ὄντως ὄν ἔστι; Τὸ αἰδῖον καὶ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον, ὃ χρόνος μεταβολῆν οὐδὲ εἰς ἐπάγει... Ἄλλ' ἔστιν ὁ Θεός, χρῆ φάναι καὶ ἔσται κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἀχραντον καὶ ἀνέγκλιτον, καὶ οὐ πρότερον οὐδὲν ἔστιν, οὐδ' ὕστερον, οὐδὲ μέλλον, οὐδὲ παρωχημένον, οὐδὲ πρεσβύτερον, οὐδὲ νεώτερον» (XII).

Τὸ συμπέρασμα ὡς πρὸς τὰ λόγια τῶν εἰληταρίων τῶν φιλοσόφων τῆς Λαύρας εἶναι ὅτι ταῦτα ἔχουν ἀφειρησίαν εἰς νοήματα καταγεγραμμένα εἰς τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων. Αἱ γλωσσικαὶ προσοθῆκαι καὶ ἀλλαγαὶ ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς γνώμης τοῦ ἀρχικοῦ εἰσηγητοῦ των, ὅτι ταῦτα θὰ ἔδει νὰ

1. Συμπόσιον 29.

2. Ἀπόσπασμα 30.

3. Περὶ τοῦ Εἰ τοῦ ἐν Δελφοῖς XX.

4. Στρωματεῖς V 14, § 109.

5. Πολιτείας β', 362 A.

προσαρμοσθῶν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν χρῆσιν διὰ τὴν ὁποῖαν εἰσάγονται. Ἐπρεπε νὰ ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἀναγινωσκόντων μελῶν τοῦ ἐκκλησιάσματος, τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν λόγιοι ἢ σοφοί.

Ὡς πρὸς τὰ λόγια τῶν ἄλλων εἰκόνων πλὴν τῶν τῆς Λαύρας ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Ὁ Θουκυδίδης εἰς τοὺς Φιλανθρωπινούς (εἰκ. 30) κρατεῖ μέγα εἰλητάριον τοῦ ὁποῖου τὰ λόγια ἔμφανίζουσι τὴν προσέλευσιν ἐκ τῆς ἀποκρύφου φιλολογίας, ἧς κείμενον ἀναγράφεται ὑπερθεὶν τῶν εἰκόνων. Τὰ αὐτὰ λόγια ἀναγράφει διὰ τὸν Θουκυδίδην καὶ ἡ « Ἐρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς τέχνης ».

Ὁ Σοφοκλῆς τῶν Ἰβήρων, παριστάμενος ἐν ἐπιζωγραφήσει, ἔχει εἰς τὸ εἰλητάριόν του τὰ λόγια « Ἐστὶ θεὸς ἀναρχὸς ἀπλοῦς τῇ φύσει ». Ὁμοίαν ἀναγράφει δι' αὐτὸν καὶ ἡ « Ἐρμηνεία τῆς Ζωγραφικῆς ». Ταῦτα τὴν ἀφειρησίαν τῶν ἔχουν εἰς τὸν Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ὅστις παραθέτει ὡς ἀπόσπασμα τοῦ Σοφοκλέους τὰ ἑξῆς :

*« Εἰς, ταῖς ἀληθειαισιν, εἰς ἔστι θεός,
δς οὐρανὸν ἔτευξε καὶ γαῖαν μακράν »³.*

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Σοφοκλέους τὸ περιλαμβάνουν εἰς τὰ ἀμφισβητούμενα⁴, διότι, παρατηρεῖται, πῶς θὰ ἠκούετο ἀπὸ σκηναῖς τοιοῦτο κήρυγμα μονοθείας. Ἡ ἀμφισβήτησις ὅμως δὲν εἶναι, φρονοῦμεν, ἰσχυρά, ἀφοῦ ἓνα αἰῶνα πρὸ αὐτοῦ εἶχε κηρύξει μὲ ἐπιμονὴν ὁ Ξενοφάνης, ὅτι :

*« Εἰς θεός, ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,
οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα⁴.
Οὔλος ὄρεᾶ, οὔλος δὲ νοεῖ, οὔλος δὲ τ' ἀκούει⁵
Ἄλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει »⁶.*

Ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τῶν Ἰβήρων, τῆς Βελλᾶς, τῆς Σιατίστης, τῶν Νεγάδων καὶ τὴν « Ἐρμηνείαν τῆς Ζωγραφικῆς » φέρει εἰς τὸ εἰλητάριόν του τὰ λόγια : « Ἀκάματος φύσει θεοῦ γέννησις ἐξ αὐτοῦ γὰρ ὁ αὐτὸς οὐσιοῦται λόγος ». Ταῦτα εἶναι παραλλαγή ἀποσπάσματος τῶν τραγικῶν μνημονευομένου ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος λέγοντος⁷ :

1. Παράβ. ἀνωτ.
2. Προτρεπτικὸς VII, 74. Τὰ αὐτὰ λόγια εὐρηγνται καὶ εἰς τὸ ἀμφισβητούμενον ἔργον τοῦ Ἰουστίνου Περί μοναρχίας.
3. Παράβ. Tragicorum Graecorum Fragmenta (ἔκδ. Nauck), 102.
4. Ἀπόσπ. 23.
5. Ἀπόσπ. 24.
6. Ἀπόσπ. 25.
7. Στωματεῖς V, 6 § 36.

« Ἀκάμας τε χρόνος περὶ γ' ἀενάω
 ρεύματι πλήρης φοιτᾷ τίκτων
 αὐτὸς ἑαυτόν... ».

Εἶναι ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ δράματος τοῦ Εὐριπίδου Πειρίθους, ἀναγνωριζόμενον σήμερον ὑπὸ τῆς κριτικῆς ὡς γνήσιον¹.

Ἐναλλαγὰς τῶν λογίων διαπιστοῦνται αἱ ἑξῆς :

Εἰς τὸν Πλοῦταρχον τῆς Σιατίστης καὶ τῶν Νεγάδων ἀναγράφονται τὰ λόγια, τὰ ὁποῖα ἢ « Ἑρμηνεία » καταγράφει διὰ τὸν Ἀπολλώνιον, ἐνῶ εἰς τὸν Πλούταρχον τῶν Ἰβήρων γράφεται : « Τῶ τῶν δλων ὑπερτάτῳ οὐδὲν ἕτερον προσεπινοεῖται, ὁ λόγος σοφός », ὅπερ καὶ καταγράφει διὰ τοῦτον καὶ ἢ « Ἑρμηνεία ».

Ὁ Θουκυδίδης ἔχει ἄλλα λόγια εἰς τοὺς Φιλανθρωπινούς καὶ ἄλλα εἰς τῶν Ἰβήρων.

Ὁ Σόλων τῶν Ἰβήρων καὶ τῆς Σιατίστης ἔχει ἐκεῖνα, πού ἢ « Ἑρμηνεία » ὁρίζει διὰ τὸν Φίλωνα. Ἐκεῖνα πού ὁρίζει ἢ « Ἑρμηνεία » ὡς τυπικὰ διὰ τὸν Σόλωνα, εἰς τὴν Σιάτισταν ἀναγράφονται διὰ τὴν Σίβυλλαν.

Ὅλαι αἱ ἐναλλαγὰς αὗται ὁδηγοῦν εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς καθιερώσεως τῆς ἐξεικονίσεως ὑπῆρχε κάποιος κανὼν καὶ τυπικότης. Κατὰ τοὺς ὑστέρους αἰῶνας ὁμως ἐκράτησαν ἀναγραφαὶ ἀνέλεγκτοι, εἴτε ἐξ ἀγνοίας εἴτε ἐκ σφαλμάτων, εἴτε ἐξ ἀβασανίστου ροπῆς πρὸς ἰδίας συνθέσεις.

Πάντως ὁ συνολικὸς ἔλεγχος τῶν λογίων τῶν εἰληταρίων ὑποδεικνύει τὴν ἀφειτηρίαν τοῦ φαινομένου, ὡς προσελθοῦσαν ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ συγγραφέων, στηριχθέντων ἐπὶ τῶν πρωτοτύπων συγγραμμάτων τῶν φιλοσόφων, μόνον δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῆς πτώσεως τοῦ φαινομένου παρουσιάζονται ἐπιδράσεις ἐξ ἀποκρῦφων συγγραμμάτων.

Τὸ φαινόμενον ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος, ἴσως διότι αἱ ἀνέλεγκτοι ὑστεραὶ ἀναγραφαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς παραποιοῦσαι τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν του, τῆς στερεώσεως τῆς εὐσεβείας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ὅσα ἐξετέθησαν ἀναλυτικῶς περὶ τοῦ φαινομένου μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσωμεν τὸ ἑξῆς συμπέρασμα.

Ὁ Βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς, διατηρῶν ζῶσαν ἀδιαλείπτως τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ σκέψιν, διὰ τῆς πράξεως τῆς ἐξεικονίσεως τῶν φιλοσόφων εἰς ἐκκλησίας συγκεκριμενοποιεῖ τὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων τῶν πατέρων καὶ τῶν συγγραφέων ἀναγνωρισθεῖσαν προσπάθειαν τῶν Ἑλλήνων φιλοσό-

1. Εὐριπίδου Fragments (ἐκδ. Nauck), 597.

φων κατὰ τοὺς ἕξ π.Χ. αἰῶνας νὰ ὑπερβοῦν τὴν πολυθεΐαν, νὰ διαμορφώσουν μίαν ὑψηλοτέραν ἰδέαν περὶ πνευματικοῦ θεοῦ, νὰ καθάρουν τὴν ἔννοιαν τοῦ θεοῦ ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐπισωρεύσει ἡ μυθολογία, ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ πρωτογονικὴ μαγικὴ σκέψις τῶν μαζῶν.

Δόγματα ὡς τὸ τῆς μονοθεΐας, τῆς πνευματικότητος τοῦ θεοῦ, τῆς καθ' ὑπεροχὴν παραστάσεώς του ὡς ὄντος ἐπέκεινα τῶν ἀνθρωπίνων μέτρων, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα του, τῆς θείας προνοίας, τῆς νοερᾶς λατρείας καὶ οὐχὶ τῆς δι' αἵματηρῶν θυσιῶν, τῆς πίστεως εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς ὡς ὄντολογικῶν νόμων, τῆς συνειδήσεως περὶ ψυχικῆς εὐδαιμονίας διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ δυστυχίας ἐκ τῆς κακίας ἦσαν κηρύγματα τῶν διαρκῆ.

Ὅτε ἐνεφανίσθη ἡ νέα θρησκεία, οἱ Ἕλληνες εἶδον ταύτην ὡς τὸ παράλληλον, τὸ ὁποῖον ἤρχετο νὰ δώσῃ τὸν παλμὸν τοῦ συναισθήματος εἰς τὰς θεωρίας των καὶ νὰ ὀργανώσῃ κατὰ σύστημα τὴν διάδοσίν των, ὑπὲρ τῆς ὁποίας καὶ ἀφιερῶσιν ἑαυτούς. Οὗτοι βλέπουν τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς εἰδωλολατρείας ὡς ἰδικὴν των κατάκτησιν.

Ἡ διὰ τῆς ἐξεικονίσεως προβολὴ καὶ καθοσίωσις τῶν κηρύκων τῶν ἰδεῶν τούτων ὡς προσώπων ἱερῶν «δὲν ἦτο ἀσχετος πρὸς τὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων πατέρων καὶ διδασκάλων τῆς ἐκκλησίας περὶ τῶν φιλοσόφων», ὡς παρατηρεῖ ὁ Χρυσόστομος Παπαδόπουλος¹ καὶ δὲν προῆλθεν ἀπὸ τὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Μέσου αἰῶνος διαδοθεῖσαν ἀπόκρυφον φιλολογίαν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν περὶ τὸν δέκατον αἰῶνα κορυφωθεῖσαν πνευματικὴν ἀνθήσιν ἐν τῷ Βυζαντίῳ. Κατὰ τὴν ἀνθήσιν ἐκείνην ἡ συμβολικὴ αὕτη πρᾶξις παρουσιάζει τὰς πνευματικὰς ἀναζητήσεις καὶ σπουδὰς ὡς ἱερὸν ἔργον.

Ἡ καθοσίωσις τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, οἱ ὁποῖοι ἔθεσαν τὰ θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἀναφαίνεται καὶ λαμβάνει διάδοσιν πρὸ πάντων ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὀρθοδοξίᾳ. Ἐκεῖ προβάλλονται ὡς πρόσωπα ἐπιτελοῦντα πνευματικὸν ἔργον ἐξ ἰδίας ἀφειτηρίας. Εἰς τὴν Δύσιν δὲν διεδόθη εἰς ὁμοίαν ἔκτασιν, διότι ὁ ρωμαϊκὸς Καθολικισμὸς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς διεμόρφωσε διάφορον ἐν τῇ ὑφῆ τῆς θρησκευτικότητι ἀπὸ ἐκείνην τῆς ἀνατολῆς, τῆς ἐχούσης ὡς ρίζαν τὸν Ἑλληνισμὸν ἐν Ἰσοκρατικῇ ἔννοιά². Ἐχομεν βεβαίως τὸ φαινόμενον τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Ἀκρινάτου οἷτινες ἀντιλοῦν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς πηγῆς ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἡ εὐρεῖα ὑποδομὴ τοῦ ὑποκατασταθέντος Ρωμαϊσμοῦ ὥθει τὸν Καθολικισμὸν εἰς τὸ πρωτεῖον τῶν δικαιοκῶν θεσμῶν τῆς νέας πίστεως, τῶν ἐπιβαλλομένων δι' αὐθεντίας καὶ

1. Ἀρχιμ. Χρυσ. Παπαδοπούλου, μνημ. ἔργον, σελ. 652.

2. «Τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας ἢ τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας». Πανηγυρικὸς βί.

οὐχὶ ἐκ φιλοσοφικῶν βιώσεων καὶ θεωρήσεων αὐξηθέντων. Ἡ σύγχρονος φιλοσοφία τῆς θρησκείας διασαφεῖ ἀρκούντως τὸ φαινόμενον τοῦτο¹.

Ἡ προῆξις τῆς ἐξεικονίσεως λαμβάνει διαμόρφωσιν κυρίως εἰς μονάς, αἵτινες ἦσαν κέντρα παιδείας, τόσον ἐκκλησιαστικῆς, ὅσον καὶ τῆς θύραθεν.

Ἡ ἐξεικόνισις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18^{ου} αἰῶνος εἶχε παύσει, διότι ἡ μεσολαβήσασα τουρκικὴ κατάκτησις τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπέφερε τὴν πτώσιν τῆς παιδείας.

Σήμερον, μετὰ τὴν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας πραγματοποιηθεῖσαν κριτικὴν ἐρευνᾶν τῶν κειμένων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, διαπιστοῦται ἀκόμη ἐπιμονώτερον ἡ ὀρθότης τῆς ἀντιλήψεως ἐκείνης τῶν Βυζαντινῶν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἦτο τὸ πρῶτον κίνημα θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀνυψώσεως ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἡπείρῳ.

Ἀνθρωπισταὶ τοῦ ἀναστήματος τοῦ Jaeger κατέδειξαν λεπτομερῶς τοῦτο. Τὸ ἔργον αὐτοῦ « Ἡ θεολογία τῶν πρώτων Ἑλλήνων διανοητῶν »² ἀναγνωρίζει ὡς θρησκευτικοὺς ἀναγεννητὰς τόσον τοὺς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου καθοσιωθέντας ὅσον καὶ τὸν Ἀναξίμανδρον καὶ Ξενοφάνην, τὸν Ἡράκλειτον καὶ τὸν Ἀναξίμενην, τὸν Παρμενίδην καὶ τὸν Ἀναξαγόραν.

Ἡ ἐρευνα τῆς κλασσικῆς περιόδου διαπιστώνει, ὅτι ὑπέστη διωγμὸν διὰ τὰς καθαρωτέρας τῆς θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως σειρὰ ὀλόκληρος φιλοσόφων, ὡς οἱ Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Πρωταγόρας, Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης καὶ Ἀριστοτέλης, ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἐπλήρωσε διὰ τῆς ζωῆς του τὴν ἐπίμονον διδαχὴν του «κατὰ νόμον εἶναι πολλοὺς θεοὺς κατὰ φύσιν δὲ ἓνα»³.

Ἡ σύγχρονος σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων τῶν εἰκονιζομένων προσώπων ἔδειξεν, ὅτι τὰ εἰς τὰ εἰλητάρια ἀναγραφόμενα λόγια συχνὰ ὑπολείπονται ὡς πρὸς τὰς ἀνωτάτας ἐνοράσεις, ἃς εἶχον πραγματοποιήσει ταῦτα, ἃς καὶ ἀνευρίσκομεν καταγεγραμμένας εἰς τὰ ἔργα των. Ἐντεῦθεν ἡ προβολὴ των ὡς θεμελιωτῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς πνευματικότητος δὲν ἀπαιτεῖ ἀναδρομὴν εἰς ἀμφισβητουμένης γνησιότητος χωρὶα εἴτε εἰς ἀποκρύφους πηγὰς.

Ἡ καθοσίωσις των ἐπιτελεῖται καὶ σήμερον, ὅταν ἀναγνωρίζονται ὡς οἱ πρῶτοι προβολόντες τὴν φυσικὴν ἀποκάλυψιν, ἐκ τῆς διερευνήσεως τοῦ κόσμου, τὴν φανερώσασαν τὴν ὑπαρξιν τάξεως καὶ λόγου καὶ νοήματος ἐν αὐτῷ. Ἡ γενεὰ μας σήμερον παρακολουθεῖ μὲ δέος, ἀλλὰ καὶ μὲ συναίσθημα εὐθύνης τὰς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἀδιαλείπτους κατακτήσεις.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗΣ

1. Παράβ. Σπετσίερη Κ., Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος ἐν τῷ ἔργῳ του « Ὀυτολογία καὶ Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως », Ἀθῆναι 1956, σελ. 114 - 147.

2. Jaeger W., Die Theologie der Frühen griechischen Denker, 1953.

3. Φιλόδημος, Περί εὐσεβείας 7a.